

QISHLOQ XO'JALIGI SUB'EKTLARIDA MOLIYAVIY NATIYJALAR VA RENTABELLIK KO'RSATKICHLARINI HISOBLASH TARTIBI

K.T.Sultamuratov¹, U.M.Ablatov¹

1. Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Qoraqalpog'iston Respublikasi, O'zbekiston

Correspondence: Sultamuratov Kuanish Tengelovich. Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Qoraqalpog'iston Respublikasi, O'zbekiston . e-mail: ablatovulugbek@gmail.com.

Received: 31 May 2023; **Accepted:** 10 June 2023; **Published:** 19 June 2023.

Annotatsiya. Maqolada asosan qishloq xo'jaligi sub'ektlarida moliyaviy natijalar va ularning rentabellik ko'rsatkichlarini hisoblash tartibi va uning iqtisodiy ahamiyati haqida ayitib o'tilgan

Kalt so'zlar. qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish rentabelligi, foyda, ichki va tashqi omillar, mahsulotlar hajmi.

Kirish

Qishloq xo'jaligi mamlakatimiz xalq xo'jaligining eng muhim tarmog'i, uning serqirra faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun ma'lum miqdorda moddiy, pul hamda mehnat sarf-xarajatlari amalga oshiriladi. Bozor iqtisodiyotining shakllanishi shariatida foyda va rentabellik qishloq xo'jaligi tashkilotlari va korxonalari iqtisodiy faoliyatining eng muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bu ko'rsatkichlar korxonalar faoliyatining barcha tomonlarini aks ettiradi; aylanma kapital hajmi va tarkibi, resurslardan samarali foydalanish, tashkiliy va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish va boshqalar. "Ishlab chiqarish rentabelligi" tushunchasi mazmunidagi hal qiluvchi omil foyda miqdori hisoblanadi. Shu munosabat bilan rentabellik omillarini belgilash, eng avvalo, foydaning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash muhim masalalardan deyish mumkin.

Materiallar va usullar

Fermer xo'jaligi sub'ektlari foydasining umumiy miqdori barcha turdagi mahsulotlarni sotishdan olingan pul tushimlaridan barcha sotilgan mahsulotning to'liq tannarxini ayirish yo'li bilan aniqlanadi. Iqtisodiyotning jamiyat rentabelligi darajasi umumiy foyda miqdorining barcha sotilgan mahsulot tannarxiga nisbatini tavsiflaydi. Foyda miqdori qancha katta bo'lsa, iqtisodiyotning rentabellik darajasi shunchalik yo'qori bo'ladi.

Ishlab chiqarish rentabelligi tushunchasi mazmunidagi hal qiluvchi omil foyda miqdori hisoblanadi. Shu munosabat bilan rentabellik omillarini belgilash, eng avvalo, foydaning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rnatishdir. Foyda omillarini ikki guruhga bo'lish mumkin:

- ishlab chiqaruvchiga va sub'ektiv xususiyatga ega bo'lgan ichki tartib omillari;
- tovar ishlab chiqaruvchilarga bog'liq bo'lmagan va ob'ektiv bo'lgan tashqi tartib omillari;
- ichki omillarga sotilgan mahsulot miqdori, uning sifati va ishlab chiqarish xarajatlari kiradi;

Natijalar:

Foydaning muhim omili ishlab chiqarish tannarxi hisoblanadi. Ishlab chiqarish xarajatlarning kamayishi yoki ortishi foyda miqdoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tashqi omillarga mahsulotlarga bozor talabi kiradi. Uning taklifi va mahsulot ishlab chiqaruvchilarning raqobati, muayyan mahsulotga bo'lgan talabning yuqori yoki pastligi, shuningdek, raqobatchilarning mavjudligi yoki yo'qligi sotilgan mahsulot miqdorini, mahsulot narxining darajasini ham belgilaydi, bu esa pirovard natida foyda miqdoriga ta'sir qiladi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rentabellik omillari ekstensiv va intensiv bo'lishi mumkin. Ular sotilgan mahsulot miqdorini o'zgartirish orqali rentabellikka, intensiv sotish narxlarining o'sishiga va mahsulot tannarxini paraytirishga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rentabelligini oshirish uchun zahiralarni aniqlash, bir tomondan, sotishdan tushgan pul tushimlarini ko'paytirish uchun, ikkinchi tomondan, mahsulot tannarxini pasaytirish uchun zahiralarni pasaytirishga qisqartiriladi.

Umuman olganda, iqtisodiyotda yalpi mahsulot, sotishdan tushgan tushim va shunga mos ravishda foyda ko'rsatkichlari o'sib bormoqda. Lekin, shu bilan birga, xarajatlar va sotishning rentabellik darajasi biroz pasayadi va asosiy kapitaldan rentabelligi darajasi oshadi.

Natijalarni muhokama qilish

Rentabellik korxonaning iqtisodiy faoliyatini tavsiflovchi eng muhim iqtisodiy ko'rsatkichdir. Korxonalar faoliyatini tahlil qilish uchun foyda, rentabellik kabi ko'rsatkichlarning rolini oshirish katta ahamiyatga ega. U narxni va foydani hisoblash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ishlab chiqarish rentabelligini oshirish xo'jalik ichidagi jamg'armalarni ko'paytirishning muhim manbai ishlab chiqarish sub`ektlarida takror ishlab chiqarishni kengaytirishning asosidir.

Rentabellikni oshirish ishlab chiqarish rentabelligining o'sishi bilan uzviy bog'liqdir. Ma'lum bir fermer xo'jaligining rentabelligi haqida gap ketganda, bu fermer xo'jaligi nafaqat mahsulot ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq xarajatlarni qoplaydi, balki ma'lum foyda oladi, bu esa fermer xo'jaligini yuritish va kengaytirish imkonini beradi.

Korxonalarda rentabellik darajasini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: ishlab chiqarish hajmining o'sishi; uning narxini pasaytirish; asosiy va ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablag'larning aylanish vaqtini qisqartirish; foyda massasining o'sishi; mablag'lardan yaxshiroq foydalanish; asbob-uskunalar, binolar, inshootlar va asosiy ishlab chiqarish fondlarining boshqa tashuvchilari uchun narx belgilash tizimi; moddiy resurslar, tugallanmagan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlar zahiralari belgilash va normalarga rioya qilish. Yuqori rentabellikka erishish uchun fan va texnikaning ilg'or yutuqlari tizimli va bardavom joriy etilishi, mehnat resurslari va ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanish zarur. oshishi bilan bog'liq bo'lgan omillarni kiritamiz.

Qishloq xo'jaligi korxonasi foydasini tashkil etuvchi asosiy tashqi omillarga quyidagilarni kiritamiz:

1. Bozor sig'imi. Qishloq xo'jaligi subyekting daromadi bozor imkoniyatlariga bog'liq. Bozor sig'imi qanchalik katta bo'lsa, korxonaning foyda olish qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi;

2. Raqobatning rivojlanishi. Bu foyda miqdori va darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki, foyda stavkasini ortachaga olib keladi. Raqobat ma'lum xarajatlarni talab qiladi, bu esa olingan foyda miqdorini kamaytiradi;

3. Narxlarning kattaligi. Raqobat sharoitida narxlarning oshishi har doim ham sotish bahosining adekvat o'sishiga olib kelmaydi. Qishloq xo'jaligi korxonalari vositachilar bilan kamroq ishlaydilar, etkazib beruvchilar orasidan bir xil sifat darajasidagi tovarlarni arzon narxlarda taklif qiladiganlarni tanlashadi;

4. Transport, kommunal, ta'mirlash va boshqa korxonalar xizmatlari narxlari. Xizmatlar narxlari va tariflarining oshishi korxonalarning operatsion xarajatlarini ishoradi, foydani kamaytiradi va savdo faoliyati rentabelligini pasaytiradi;

5. Tovar va xizmatlar iste'molchilari jamoat tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish;

6. Qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish. Bu omil foyda miqdori va rentabellikni belgilovchi asosiy omillardan biri sirasiga kiradi.

Xulosa

Qishloq xo'jaligi sub`ektlarida, xususan fermer va dehqon xo'jaliklarida hozirgi kunda malakali mutaxassislarining etishmasligi ham ularning ishlab chiqarish va moliyaviy boshqaruvini oqilona tashkil qilishda bir qator kamchiliklarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Chunki uzoqni ko'rmay bilimsizlik bilan qabul qilingan harqanday qaror xo'jalik rentabellik ko'rsatkichlarini pasaytirish bilan birga xarajatlarning ham oshishiga olib kelishi mumkin.

Boshqarish va nazorat qilish nuqtai nazaridan qaraganimizda xarajatlarni nazorat qilinadigan va vaqtincha nazorat qilib bo'lmaydigan xarajatlarga bo'lib o'rganish ham mumkin. Nazorat qilinadigan xarajatlarga korxonaning mas'ul javobgar shaxslari yoki boshqacha qilib aytganda, javobgarlik markazlari tomonidan nazorat qilib turiladigan xarajatlar kiradi. Masalan, bunga ombordan ishlab chiqarishga berilayotgan xomashyo miqdori va sifati, ishlab chiqarishda sarflanayotgan elektr energiya, mehnat haqi xarajatlari va shu kabi xarajatlar kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pardaev M.Q.-Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik. - Samarqand, «Zarafshon», 2011;
2. Pardaev M.Q. va boshqalar. - Boshqaruv tahlili (ma'ruzalar kursi). -Samarqand, 2014;

3. Raxmanov K.R.-Qishloq xo'jalik korxonalari faoliyatini tahlil qilish.-Tashkent, 2016;
4. Sagdillayeva Z.A., Choriyev I.X., Mahmudov A.N., Yuldasheva O.A. "Iqtisodiy tahlil" Toshkent "IQTISOD-MOLIYA" 2018
5. Tuychiyev A., Qoziyev I., Masharipov O., Avlakulov A., Yaqubov M., Sherimbetov I., Avazov I. "Audit" Toshkent "IQTISOD-MOLIYA" 2019